

УДК 159.923.2

DOI <https://doi.org/10.32840/2663-6026.2020.1-2.10>

**Т. М. Клибанівська**

кандидат психологічних наук,  
доцент кафедри психології та соціальної роботи  
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

## ПРОФЕСІЙНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу теоретичного аналізу досліджень професійної ідентичності у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Зазначено, що науковий термін «професійна ідентичність» є предметом різнопланових теоретичних і прикладних психологічних досліджень. Україномовному терміну «професійна ідентичність» відповідають російськомовний «профессиональная идентичность», а в англійській мові знаходимо низку відповідних термінів: «professional identity», «work-related identity», «occupational identity», «organizational identity», «corporate identity». Уточнено, що у сучасних дослідженнях професійну ідентичність виділяють як основний критерій професійного розвитку особистості та провідну характеристику суб'єкта праці.

Виявлено, що внутрішнім спонуканням людини у професійному розвитку є прагнення її до інтеграції у соціальний контекст на основі ідентифікації з соціальними, зокрема, – і професійно специфічними групами.

З'ясовано, що професійна ідентичність людини формується лише на досить високих рівнях оволодіння професією, є стійким узгодженням основних елементів професійного процесу та має функції (стабілізує та перетворює). Наведено класифікацію професійних Я-концепцій, яка базується на різних варіантах співвідношення професійної та загальної Я-концепції особистості. Виділено типи та форми професійної ідентичності (контрастно-позитивна, контрастно-негативна, перспективно-позитивна, перспективно-негативна).

Вказано на чинники, що впливають на формування професійної ідентичності: сформованість індивідуальних стереотипів цієї професії, співвіднесення їх з поглядами, виробленими в суспільстві; вплив групових експектацій на дотрудовій стадії соціалізації та розвиток образів професії як процес співвіднесення людиною власних життєвих цілей, задатків, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації у професійній сфері. Професійна самоідентифікація є однією з детермінант формування професійної самосвідомості та виступає механізмом цього складного процесу.

**Ключові слова:** ідентичність, професійна ідентичність, компоненти, функції, особистість, дослідження, суб'єкт діяльності, професійний розвиток.

**Постановка проблеми.** У досить мінливій ситуації сьогодення, у якій перебуває наше суспільство, молода людина опиняється перед вибором. Вона намагається зорієнтуватися у складному соціально-економічному та соціокультурному просторі і реалізувати свій потенціал через професійну сферу.

У період навчання у вищих навчальних закладах уявлення студентів про власну професію зазнають істотних змін. Лише тут вони усвідомлюють спрямованість майбутньої діяльності, їх погляди на професію змінюються від романтичних на більш фахово-технологічні, уявлення про майбутню фахову діяльність постійно уточнюються та видозмінюються. Відповідно, все чіткіше формується їх професійна ідентичність, яка згодом виступає основним критерієм професійного розвитку особистості та провідною характеристикою суб'єкта праці.

Професійна ідентичність працівника формується внаслідок дії механізму ідентифікації, передбачає здатність особистості до самоорганізації життя на суб'єктивному рівні; як уміння самостійно ставити цілі і діяти у відповідності до них,

самостійно будувати стратегію досягнення цілей у відповідності з внутрішніми особистісними смислами; як вміння співвідносити потреби, що виникають, з можливостями їх реалізації в цій ситуації, із засвоєнням особистістю певних професійних орієнтирів.

Проблема, яка актуалізується публікацією, є вельми важливою темою сучасної психолого-педагогічної науки.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Дослідження ідентичності як тотожності міститься ще в діалектиці Платона, а подальший розвиток – у численних філософських дослідженнях постійності і мінливості, Я і не-Я у працях Г. Гегеля, Г. Лейбніца, Дж. Локка, І. Фіхте, Ф. Шеллінґа, В. Соловйова; у наукових працях видатних психологів – Г. Костюка, С. Рубінштейна, О. Леонтьєва, Д. Фельдштейна, Е. Еріксона, Е. Фромма.

Теоретичні положення ідентифікації й ідентичності подано в роботах Е. Еріксона [1], З. Фрейда [2], К. Юнга [4]. Вплив ідентифікації на процес взаємодії суб'єкта з оточенням розглянули вчені С. Максименко [4], Л. Орбан-Лембрик [5]. Психологічний аналіз понять «ідентичність» та

«ідентифікація» здійснено в працях В. Москаленко [7], О. Єрмолаєвої [7] і М. Павлюка [8].

У сучасних дослідженнях професійну ідентичність виділяють як основний критерій професійного розвитку особистості та провідну характеристику суб'єкта праці. Як зазначає Ю. Поваренков, виокремлення цього поняття стало можливим завдяки його диференціації від таких конструктів, як професійна Я-концепція, професійні атитюди і переконання [9]. У вітчизняній та зарубіжній психологічній науці поняття професійної ідентичності науковці використовують відносно нещодавно, хоча сенсоутворюючі мотиви професійної діяльності досліджували ще у радянській психології у контексті самосвідомості особистості.

Зазначимо, що у психологічній літературі професійна самосвідомість нерідко ототожнюється з професійною Я-концепцією, яка включає уявлення людини про себе як представника певної професійної спільноти, носія професійної культури. Професійна Я-концепція визначає успішність трудової діяльності фахівця та містить професійно важливі якості – індивідуально-психологічні властивості та ставлення особистості до себе як до суб'єкта діяльності, до інших людей, об'єкта і предмета праці, її умов.

До проблематики професійної ідентичності були звернені роботи Ж. Вірної [10], Ю. Поваренкова [9], О. Єрмолаєвої [7], С. Лукомської [12], І. Остапенко [12], Л. Шнейдер [13]. Актуальність звернення до цієї проблематики викликано її високою практичною значущістю, безпосередньо пов'язаною з проблемами ефективності трудової діяльності, професійної адаптації, професійного навчання, професійного розвитку в цілому.

У сучасному підході до дослідження професійної ідентичності, який представляють У. Шнейдер, Н. Іванова, цей феномен розглядають як результат професійного самовизначення, який проявляється у самоусвідомленні представником певної професії і професійної спільноти, ототожненні чи диференціації себе зі справою та іншими людьми, у когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах Я [13].

І. Родічкіна вважає, що поняття «професійна ідентичність» у повному розумінні слова може стосуватися лише тієї категорії людей, для яких провідною основою ідентифікації є професійна праця [14]. О. Єрмолаєва зазначає, що ідентичними можуть вважатися тільки професіонали, які володіють стабілізуючою базою і перетворювальним потенціалом [7]. У цьому контексті професійну ідентичність можна вважати продуктом тривалого й особистісного розвитку, який з'являється на достатньо високих рівнях оволодіння професією і виступає як стійка узгодженість основних елементів професійного процесу [7].

Як зазначає С. Лукомська, україномовному терміну «професійна ідентичність» відпові-

дають російськомовний «професиональная идентичность», тоді як в англійській мові знаходимо низку відповідних термінів. Наприклад, «professional identity» характеризує ідентичність, сформовану у процесі трудової діяльності людини та охоплює професійну компетентність, етику, розвиток, спеціалізацію, самосприйняття та рольову поведінку [11, с. 184]. Термін «work-related identity» означає позаорганізаційну структуру і формується в особистості незалежно від місця її трудової діяльності.

«Occupational identity» – власне професійна ідентичність – соціальний конструкт і внутрішній психологічний процес усвідомлення особистістю себе як працівника. «Organizational identity» та аналогічний термін «corporate identity» означають відчуття приналежності до організації чи компанії, у якій працює людина, наявність ціннісного ставлення до роботи в організації, емоційної прихильності до значущої для індивіда спільноти [11, с. 185].

**Мета статті** – дослідити теоретичні особливості професійної ідентичності, а також виявити чинники, що впливають на формування професійної ідентичності.

**Виклад основного матеріалу.** У педагогічній і віковій літературі проблема професійної ідентичності розроблена недостатньо. Її аналіз здійснено у роботі І. Остапенко, де професійна ідентичність виступає як системне утворення, що закономірно формується у процесі соціалізації індивіда. Особистісна позиція індивіда визначається ядром структурної організації професійної ідентифікації. Автор пропонує розглядати професійну ідентичність на трьох рівнях регуляції особистісної активності; на рівні загальної спрямованості інтересів та ціннісних орієнтацій; на рівні узагальнених цільових установок; на рівні ситуативних конкретно-дійових установок [12].

А. Маркова звертає увагу на те, що професійна ідентичність не може зводитися до власне професіоналізму як психологічної категорії, об'єктивними ознаками якої є стан мотиваційної й операціональної сфер. Профідентичність може не збігатися з об'єктивними і суб'єктивними показниками професіоналізму. Якщо розуміти професіоналізм як вираженість мотиваційної й успішність операціональної сфер людини, то його слід включати як складову до профідентичності. Якщо ж розглядати професіоналізм у контексті особистісного самовизначення і життєвих перспектив, то поняття «професіоналізм» і «профідентичність» виявляються цілком співвідносними [15].

На думку О. Єрмолаєвої, внутрішнім спонуканням людини у професійному розвитку є прагнення її до інтеграції у соціальний контекст на основі ідентифікації з соціальними, зокрема, – і професійно специфічними групами. Індивідуальний

професійний розвиток, незважаючи на відмінності у конкретних видах праці, має спільну мету – «розвиток суб'єкта, здатного самостійно, якісно та своєчасно здійснювати професійні функції з оптимальними психологічними витратами» [7, с. 84].

У процесі реалізації ця мета має два вектори: перший – створення суб'єктами внутрішніх засобів професійної діяльності, започаткування основ внутрішньої професійної ідентичності (процес формування спеціальних знань, умінь, навичок, під час чого відбувається поетапна структурна зміна особистості); другий – формування зовнішніх засобів професійної ідентичності, що включає процес накопичення фіксованих знань і соціальних регуляторів у цій професійній сфері та розвиток матеріальних засобів праці у відповідній предметній галузі.

У працях вищезазначеного автора ідентичними вважаються професіонали, які мають як стабілізуючу базу, так і перетворюючий потенціал, а також ті, в діяльності яких баланс стабілізуючих та перетворюючих компонентів відповідають оптимальному рівню цієї професії. Як регулятор професійна ідентичність виконує стабілізуючу та перетворюючу функції.

Професійна ідентичність, в якості стабілізуючої функції, забезпечує необхідний ступінь стійкої професійно-ментальної позиції. Основними параметрами її є такі показники: константність (здатність протистояти змінам), адаптивність (здатність до зламу неадекватних професійних стереотипів), дистантність (уявлення про місце професії в семантичному, інформаційному, міжкультурному професійному просторі) [7].

Перетворююча функція професійної ідентифікації, на думку автора, залежить від низки чинників: діапазону змін професійно важливих якостей та ступеня ідентифікації себе з професією - можливості адаптації є вищими у людей з широкою ідентифікацією; дистанціювання образу своєї професії з іншими - професійна самоізоляція ускладнює адаптацію у змінених умовах або під час переходу до іншого професійного простору; системності чи непорядкованості структури ідентичності [7].

Дія всіх перерахованих факторів значною мірою залежить від типу спонукально-діяльничої активності (символічної, концептуальної, образної, прагматичної). Будь-яка цілеспрямована акція, зокрема і перетворююча діяльність, здійснюється у специфічному для цієї особистості «інформаційному полі» та набуває рис, притаманних саме цьому типу. Це є підтвердженням того, що життєва стратегія особистості завжди має індивідуальний характер. Професійна ідентифікація також може розглядатися і як результат фахової підготовки та професійного становлення. В цьому випадку йдеться про ідентичність особистості, яка стає

результатом професійного становлення за умов належного рівня усвідомлення необхідності самовияву, саморозвитку і самовдосконалення в професії. Тому, як переконана О. Єрмолаєва [7], самоідентифікація виступає як шлях до розвитку творчої спрямованості та креативності особистості.

Професійна ідентифікація має тісні взаємозв'язки зі структурою професійних образів, які включають уявлення про суб'єкт професійної діяльності, професійно важливі якості, мотиваційні компоненти, вимоги до особистості щодо конкретної спеціалізації. З іншого боку, образ професії містить уявлення про зміст діяльності, а отже, про її об'єкт, цілі, засоби, форми окремих дій. Система професійних уявлень особистості розвивається у ціннісно-смысловому вираженні і входить до системи індивідуального світогляду. Професійні уявлення фахівців можуть виконувати ряд важливих функцій інструментів пізнання, а, отже, опису, класифікації та розуміння феноменів, що характеризують цей вид діяльності. Вони також сприяють адаптації особистості в професії, розширюють можливості самої професійної діяльності.

Низка авторів [5; 7; 16] переконані, що ідентичність формується лише на досить високих рівнях оволодіння професією і є стійким узгодженням основних елементів професійного процесу. Ба більше, професійну ідентифікацію та самоідентифікацію розглядають як основну мету та результат професійної підготовки.

О. Прокоп'єва запропонувала класифікацію професійних Я-концепцій, яка базується на різних варіантах співвідношення професійної та загальної Я-концепції особистості: людина над своєю професією – її професійна Я-концепція близька до загальної Я-концепції; людина у своїй професії, коли загальна Я-концепція зводиться до професійної; людина окремо від своєї професії, коли у її загальній і професійній Я-концепції представлені лише окремі сторони обраного фаху [16].

Дослідниця К. Абульханова-Славська визначає чотири типи професійної ідентифікації особистості:

1. Ідентифікація відбувається через вибір професії, що максимально відповідає характеристикам особистості (наприклад, якщо особистість схильна до ризику, то вибирає, відповідно, професії, пов'язані з роботою в трудових умовах, небезпечних для життя).

2. Ідентифікація з професією така, що вона уможливує рух особистості у професії, за ступенем службової кар'єри і ступенем майстерності.

3. Тип ідентифікації, за якої рух у професії здійснюється через розвиток, удосконалення якостей і здібностей особистості. Якщо в момент вибору професії здібності знаходяться в потенційному стані, то професія актуалізує їх і відкриває перспективу розвитку особистості.

4. Ідентифікація, для якої збігання з професією обумовлене не тільки наявністю здібностей, але й творчою активністю особистості в цілому [17].

Ж. Вірна визначає такі форми професійної ідентичності під час професійного розвитку особистості.

Контрастно-позитивна форма професійної ідентичності характеризує повну збалансованість «Я» реального та «Я» професійного. Особистість усвідомлює себе і значення професійної діяльності, що підкреслює наявність у особистості розвинутого, соціалізованого смислу щодо вміння чітко визначати і використовувати умови й засоби професійної діяльності.

Контрастно-негативна форма професійної ідентичності вказує на повну розбіжність в оцінюванні «Я» реального, «Я» ідеального та «Я» професійного. Вона характеризує неадекватне усвідомлення особистістю себе і значення професійної діяльності, що може свідчити про втрату значущості професійної діяльності, і, можливо, життєвого смислу.

Перспективно-позитивна форма професійної ідентичності характеризує збіг в оцінюванні «Я» реального, «Я» ідеального та «Я» професійного, що свідчить про ідеалізоване уявлення себе як професіонала. Самооцінка особистості позбавлена адекватного стимулювання.

Перспективно-негативна форма професійної ідентичності вказує на збіг в оцінюванні «Я» професійного та «Я» ідеального та неадекватного оцінювання «Я» реального і «Я» професійного, «Я» реального й «Я» ідеального. Відповідно, відбувається деформація в адекватності оцінок та самоконтролю особистості під час професійної діяльності та у життєвих ситуаціях. Проміжна форма професійної ідентичності свідчить про порушення ідеалізованого уявлення особистості себе як професіонала, що характеризує не тільки наявність неадекватної самооцінки, а й розбіжностей усвідомлення цілей і засобів професійної діяльності з власними можливостями людини [10, с. 204].

Отже, професійну ідентичність можна визначити як динамічну систему, яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-смыслову сферу і вдосконалення професіоналізму.

Під час становлення професійної «Я-концепції» важливими є такі чинники: сформованість індивідуальних стереотипів цієї професії, співвіднесення їх з поглядами, виробленими в суспільстві; вплив групових експектацій на дотрудовій стадії соціалізації та розвиток образів професії як процес співвіднесення людиною власних життєвих цілей, задатків, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації у професійній сфері. Однією з детермінант формування професійної самосві-

домості є професійна самоідентифікація; вона ж виступає механізмом цього процесу.

Внутрішньою стороною оволодіння фахом є формування психологічної системи діяльності на основі індивідуальних якостей суб'єкта діяльності шляхом їх реорганізації, переструктурування, виходячи з мотивів, цілей та ставлення до праці, тобто, через зміну самосвідомості. Важливим механізмом і результатом формування «Я-концепції» професіонала є, відповідно, самоідентифікація та ідентичність. Ці феномени можна розглядати в динаміці у ході формування професійної самосвідомості.

**Висновки.** На підставі теоретичного дослідження проблеми професійної ідентичності ми зробили висновок, що професійна ідентичність особистості являє собою інтегративну якість особистості, яка містить когнітивні, емоційні, поведінкові характеристики особистості та визначає ефективність професійного розвитку людини. Перспективним напрямом подальшого дослідження ми вбачаємо розробку системи, форм і методів формування професійної ідентичності особистості соціальних працівників у вищих навчальних закладах.

#### Література:

1. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Флинта, 2006. 342 с.
2. Фрейд З. Психология бессознательного. Москва : Просвещение, 1989. 447 с.
3. Юнг К.Г. Психологические типы. Санкт-Петербург : Ювента; Москва : Прогресс-Универс, 1995. 716 с.
4. Максименко С.Д., Коваль І.А., Максименко А.С., Папуча М.В. Медична психологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. Вінниця : Нова книга, 2008. 520 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія етнічних спільнот і груп : від перших наукових розробок до сучасних напрямів досліджень. *Соціальна психологія*. 2006. № 4 (18). С. 38–57.
6. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ : Фенікс, 2013. 540 с.
7. Ермолаева Е.П. Регулирующая функция образа профессиональной идентичности. *Образ в регуляции деятельности*. Москва, 1997. С. 45–47.
8. Павлюк М.М. Теоретичний аналіз проблеми ідентифікації у професійному становленні вчителя основної школи. *Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України* / за ред. С.Д. Максименка. Т. X. Ч. 3. Київ, 2008. С. 367–373.
9. Поваренков Ю.П. Психологическое содержание профессиональной идентичности. *Сибирский психологический журнал*. 2006. № 24. С. 53–58.

10. Вірна Ж.П. Мотиваційно-смилова регуляція у професіоналізації психолога: монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2003. 320 с.
11. Лукомська С.О., Чуйко О.В. Термінологічні аспекти професійної ідентичності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського* : зб. наук. праць. Т. 2. Вип. 11 (99). Миколаїв, 2013. С. 184–187.
12. Остапенко І.В. Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності. *Українська психологія: сучасний потенціал*. Матеріали Четвертих Костюківських читань (25 вересня 1996 р.) : у 3-х тт. Київ : ДОК-К, 1996. Т. II. С. 294-299.
13. Шнейдер Л.Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг : учеб. пособ. Москва : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2004. 600 с.
14. Родичкина И.И. Особенности профессиональной идентичности студентов-психологов. *Вестник Череповецкого государственного университета*. 2008. № 1. С. 116–123.
15. Маркова А.К. Психология профессионализма. Москва : Знание, 1996. 308 с.
16. Прокопьева Е.В. Вопросы возможностей изучения профессиональной Я-концепции. *Психологический вестник РГУ*. 1998. № 3. С. 22–28.
17. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Москва : Мысль, 1991. 299 с.

---

#### **Klybanivska T. M. Professional identity: theoretical aspect**

*In the article was performed an attempt of theoretical analysis of studies of professional identity in the works of domestic and foreign scientists. It is stated that the scientific term “professional identity” is the subject of various theoretical and applied psychological researches. The Ukrainian-language term “professional identity” corresponds to the Russian-language “professional identity”, and in English we find several relevant terms: “professional identity”, “work-related identity”, “occupational identity”, “organizational identity”, “corporate identity”. It is clarified that in modern studies, professional identity is distinguished as the main criterion for professional development of the individual and the leading characteristic of the subject of work.*

*It is revealed that an internal motivation of a person in professional development is a desire to integrate into the social context on the basis of identification with social, in particular - and professionally specific groups.*

*It has been discovered, that professional identification is formed only at sufficiently high levels of mastery of the profession, is a consistent alignment of the basic elements of the professional process and has functions (stabilizing and transforming). Presented classification of professional self-concepts, which is based on different variants of the ratio of professional and general self-concepts of personality. Discovered types and forms of professional identity (contrast-positive, contrast-negative, perspective-positive, perspective-negative).*

*The factors that influence the formation of professional identity are indicated: the formation of individual stereotypes of the profession, their correlation with the views established in society; the impact of group expectations at the pre-labor stage of socialization and the development of the profession as a process of correlating a person's own life goals, inclinations, abilities with the objective possibilities of their realization in the professional area. Professional self-identification is one of the determinants of the formation of professional self-awareness and is the mechanism of this complex process.*

**Key words:** *identity, professional identity, components, functions, personality, research, business entity, professional development.*